

woord en begrip niet voorkwam, Heldring te herkennen. In ieder geval vormde de verschijning van laatstgenoemd werk, zo kort na dat van Wagenaar, voor hem aanleiding om nu zelf een aantal 'vertegenwoordigers van het zoogenaamde *Réveil*' – voor hem een 'beweging ... in een zeer kleinen kring ... tusschen de jaren 1840 en 1850 tot hare volle krachtsontwikkeling gekomen' – te beschrijven. In 1882 en 1883 verschenen in *De Gids* drie forse opstellen; begin 1886 volgde een vierde.

In dit laatste, over 'Bilderdijk, een der vaders van het *Réveil*', confronteerde Pierson, om het karakter van het originele *Réveil* zo scherp mogelijk te laten uitkomen, deze opwekkingsbeweging met die van de leider Kuypers. In tegenstelling tot Kuypers behartigde het originele *Réveil* 'de ontwikkeling van het gemoed des volks en maakte zelfs Kerk en theologie daaraan dienstbaar'. Dát *Réveil* bestond echter niet meer. Was het met Bilderdijk begonnen, 'vooral' onder invloed van Beets, 'en sedert zijn breuk met Groen' had het 'al zijn oorspronkelijke excentriciteit afgelegd, opgehouden wereldschuw te zijn'. Het *Réveil* van Beets was 'een in het dogmatische gevende en nemende, een vooral esthetisch-gemoedelijke, bijbelsch en vaderlandsch gedoopte religie, als een hen al de kiekens van Nederland, groot en klein, onder hare vleugelen vergaderende, terwijl de weerspanningen niet mede zouden tellen'. Dat 'vriendelijk denkbeeld' had men in 1884 bij 's mans 70e jaardag omklemd gehouden – 'eer ... een democratisch Calvinisme aan het woord, wie weet? aan het bewind komt'.¹⁵ Toen Pierson 1888 een nieuwe, nu algemeen verkrijgbare, uitgave van De Clercq's *Dagboek* aankondigde, wees hij tevens op de stromingen die de strijd tegen liberale 'verstandigheid' van het oude *Réveil* hadden overgenomen: 'een oude en een nieuwe religie, Calvinisme en Socialisme, [die] hartstochten ontketend en het demonische wakker geroepen hebben'.¹⁶ Nog datzelfde jaar bezorgde hij ook de bekende bundeling van zijn vijf *Gids*-opstellen (1872-1886): *Oudere Tijdgenooten*.

Mocht de reeds jaren onkerkelijke Pierson waardering kunnen opbrengen voor Kuypers streven, zo niet G.J. Vos Az., die begin 1886 het eerste deel van zijn *Groen van Prinsterer en zijn tijd* van de pers liet komen. Zoals uit de inhoudsopgave blijkt was 'het Reveil' zijn eigenlijke hoofdthema. De voorrede maakte

15. Geciteerd naar *Oudere Tijdgenooten* (ed. P.L. Schram), Amsterdam 1982, 34v., 189, 192v. Vgl. *De Gids* 1881 I, 213: '... dat *Réveil*, dat in da Costa en in Groen zijne vertegenwoordigers heeft gevonden, Dr. Beets heeft het ten slotte metterdaad verloochend'.

16. 'Bij een onuitgegeven werk', in: *De Gids* 1888 III, 369-400, m.n. 377.